

ספר יזכור

לקהילת אוגוסטוב והסביבה

העורך י. אלכסנדרוני

הוצאת ארגון יוצאי אוגוסטוב והסביבה בישראל
תל-אביב, תשכ"ו

מדמויותיה של עידנו

במחיצתם של מאיר מייזלר ויעקב פרנקל

מאת צ. ז. ויינברג

בתחילת הסתיו של 1903, כשרק העברתי את בני משפחתי מאוסטרוב האדוקה לאוגוסטוב, ונשמתי לרווחה באווירה החפשייה של הסביבה, מצאתי עניין רב בחברת המכירים החדשים, בני עלייה, שהתוודעתי אליהם; ועם שכני, שגרתו מול ביתו, המורה לעברית, מאיר מייזלר, התקשרתי בידידות אמיצה, כמודע משכבר הימים.

הסתיו והחורף עברו עלי בעבודה קשה ומפרכת. ידידי ומכירי המציאו לי שיעורים פרטיים, שמהם התפרנסתי בקושי, העבודה היתה מרוכה והשכר מועט, ומאיר מייזלר הדריכני בדרכי ההוראה וביחסים-אנשים, איך להורות ואיך לכוא במגע עם הבריות, הוא נעשה אפוטרופוס לי, והיה לי לעזר ולהועיל. עיקר כוחי היה בלימוד תנ"ך ואגדה ודברי ספרות, בלימוד הלשון והדקדוק צלעתי לא מעט, ויום יום לפני הלימודים הכשרתי את עצמי כהוגן ובמאמץ רב, ותמיד הייתי חושש שמא אכשל; וכך השתלמתי אט אט גם במקצוע זה, ובבואי ללמד נעשיתי למד.

בערבים, אחרי עבודה קשה ומיגעית, והליכה-שריכת מבית לבית, על חיבוטי-הערות מצד האמהות המפקחות על שיעורי, הגעתי הביתה, לעת ערב, עייף ורצוף, אכלתי את לחמי ושכבתי לנוח; ולאור הנר, בחדרי הצר, קמתי והתנערתי, ואחותי בעט סופרים, וקדחת הכתיבה אפפתני כולי, והפקיעתני ממרי יומי ומנטל עולי, וככה ישבתי וכתבתי עד שעה מאוחרת בלילה.

שלושה סיפורים העליתי אותו זמן, בסתיו וחורף, פרי עבודתי הראשונה, ויחד עם דברים אחדים (נסיונות בוסר, שהספקתי להראותם לסופר ה.ד. נומברג, עובר אורח באוסטרוב, שסמך ידו עליהם, ואמר לי כהאי לישנא: „צעירא, יש לך כשרון...“) הטמנתיים במגירתי, ולא גליתים לשום איש, כי מרובים היו פקפוקי והסוסי, ובושתי להעלות על דל שפתי, כי סופר אני.

בחג הפורים הוזמנתי, אני ואשתי, אל ביתו של מאיר מייזלר, בילינו שם זמן ממושך. אחרי הסעודה הדשנה ושיחה ערה בצוותא, נתפלגה החבורה, הנשים התיישבו לחדר על הספה והמשיכו בשיחתן שערבה להן, ואני ומייזלר סרנו אל החדר השני, והחלפנו דיבורים בענייני המקצוע שלנו, ההוראה, ונגענו גם בענייני ספר, ולהפתעתי הרבה פתח מייזלר ארון הספרים שלו, ועל מדפיו היו מונחים כתבי-יד ארוזים וצרורים לעשרות, זה על גבי זה, ובצחוק-סרקסטי, מבוסס קצת, הערה את מרי נפשו לפני, שכל אלה

הכתבים, אשר עיני רואה אותם, שלח לא פעם אל מערכות שונות, ולא הצליח לפרסמם, שלחו לו בחזרת. "מילא — סיים בצחוק-מר — הרשעים הללו עשו שלהם, ואני עושה את שלי... איני מתייאש כלל"... ובתוך כך, הוציא, מתוך ערימת כתביו, גליון "הצפירה", צרור יפה בנייר לבן דק, פתח ושטח לפניו: "הנה סוף סוף זכיתי — אמר כמנצח — הדפיסו כתבה גדולה משלי, והקוראים מלאים התפעלות ממנה"...

מתוך נימוס קראתי את הכתבה במלואה. מאיר מייזלר ישב ממולי והציץ בי, ולא גרע עיניו ממני, ובשגמרתי הקריאה, אמרתי מה שאמרתי לשבחיו, והוא שף בכפיו ועיניו

הסופרים יעקב פרנקל, צ. ז. ויינברג (1904)

נוצצו והפיקו קורת רוח מדבריי והוסיף ואמר: "הנה אתה רואה, גם יתר הכתבים אינם נופלים מזה... ואע"פ כך..." — נאנח ולא סיים, ולגם כוסית נוספת לפכח צערו. הארכנו לשבת עד שעה מאוחרת בלילה, ושוהחנו משוב לב ומהתקשרות ידידותית, וכשקמתי ללכת, בעמדי על הסף, נפלטה מפני שלא מדעת, אימרה עצורה: "גם אני כותב לפעמים, גם לי יש כתבייד, אך אני לא שלחתי עוד לשום מקום..." כאשר שמע זאת מאיר מיזלר, לא הרפה עוד ממני, ליווני עד ביתי, ונאלצתי באישון הלילה לחפש את כתבי ולמסור לידו לקריאה. למחרת, בצהריים, שושן פורים, סרתי שוב אל בית מאיר מיזלר לביקור סתמי.

מימין לשמאל: הסופר צבי זבולון ויינברג, מאיר מיזלר, משה בר
אייזנשטאט, שמואל ויינברג (1904)

כדרכי, כשגם יום חפשי היה מלימודים, ואגב בהול הייתי לשמוע חוות דעתו על כתבי שמסרתי לו אמש, והנה מצאתי בחברתו חזן העיירה, שהתוודעתי אליו מזמן, והוא איש משכיל וחובב ספר, ושניהם כאחד קיבלוני בתרועה ובמחמאות, וציינו לשבת את סיפורי שקראום יחד, לפני בואי, וייעצוני לפרסמם בלי דיחוי.

ישבתי במחיצתם נפעם ונבוך, ונרעש מדבריהם הטובים, ומפוקפק בקרבי, שמא הגזימו ידידי אלה, והיה כי אשלח למערכת סיפורי אלה, ויהי גורלם כגורל כתבי מאיר מיזלר, שקלתי בדעתי ועצרתי ברוחי ולא עניתי דבר. באחרונה אורתי עוז ואמרתי להם, שאין אני מסוגל לשלוח כתבי למערכת, כי ירא אני מהאכזבה הגדולה, כאשר ישלחו לי את הכתבים בחזרה. לשמע דברי אלה, פרצו שניהם בצחוק, והמשיכו והתייעצו ביניהם, והגיעו לידי מסקנה, שיש למסור כתבי אלה לסוחר יעקב פרנקל, תושב קבוע באוגוסטוב, וישמעו מה בפיו. הסכמתי להצעתם.

יעקב פרנקל זה היה ידוע לי, מיד בבואי לאוגוסטוב שמעתי עליו הרבה. קראתי משהו בספריו (תרגומו "תולדות האמונות והדתות" ו"דברי הימים" שלו), גם פגשתי את שמו בכתבי עת שונים. באוגוסטוב, יש שדרשו אותו לשבח וגם לגנאי, הללו את כשרונו, פקחותו ונבונותו, וגינו את עקשנותו, קשיחותו ונקמנותו. בספר הפולמוס שפירסם כנגד יריביו, אנוכי ראיתי אותו פעמים אחדות ברחוב וליד חנותו (חנות המנפקטורה של אשתו), ולפעמים גם סרתי לביתו, אל בנותי, בשם אשתי, שהתיידדה עמהן, והצאתי אל חדרו, כשהוא יושב כפוף על ספריו וגליונותיו, ליד שולחנה מעיין, הוגה וכותב; הרגשתי זעזוע פנימי, מעין יראת הכבוד, בהציצי לעברו, כך היה נראה בעיני סופר עברי, היושב על האבניים בפינתו החבויה; וכשהיה קם ועובר לתומה מחדרו למטבח, וראני במעמד בנותיו, ולא אמר דבר, ועיניו הבורקות כמו שפדוני ממש, נתבלבלתי ונחפזתי לצאת את הבית. מורם מעם היה בעיני, ונקלותי לעמוד במחיצתו.

ימים רבים עברו, ולא קיבלתי כל ידיעה על כתבי אשר בידו, גם מאיר מיזלר לא ידע מה להגיד: "אינו נחפו לקרא — הוסיף — טרוד הוא בשלו, אין להאיץ בו, כך דרכו, ואסור להטרידו ולהרגיזו..." נשכתי בשרי בשיני ושתקתי, ולא יספתי לשאלו עוד.

ימים מועטים אחר כך, פלטה רוזה, בתו הצעירה של יעקב פרנקל, בשותחה עם אשתי: "שכחתי כלל... אבא ביקש שתסור אלינו..." שמעתי, ולבי פעם בקרבי, והרבה הרהרתי בפגישה המיועדת. ברטט נכנסתי אל ביתו של יעקב פרנקל, והוא קם לקראתי, קיבלני בסבר פנים, הכניסני לחדרו, והושיבני למולה, הוציא במתינות ממושכת כתבי ממגירתו, משמש בהם קצת, כשוקל את טיבם, ומסרם לידי: "הסיפורים כתובים בכשרון — אמר — אך מלאים הם שיבושים ופגמים לא מעט..." הורדתי את ראשי, והוא הוסיף: "תמשיך, תמשיך לכתוב... יש לך ז'נר משלך... וסוף סוף תצליח..." דבריו אלה האחרונים עודדוני, הרימותי את ראשי והצאתי בו ישר; מכונס בכורסה, לבוש חלוק בוקר, שערות ראשו מכסיפות, ונקננו הקצר שהרחרר-אפור, ישב לפני כמו זקן שחוח, כולו מכוכן, כאילו צינה אחותה, ומצחו הרם ועיניו הבודקות הישירו נגדי: "יפה, יפה... — הפטיר רכות — אין לי כל ספק, יש לך כשרון... אך זה לא די... צריך ללמוד... ללמוד... לקרוא הרבה... ולרכוש ידיעות רבות..."

נפרדנו בידידות. מתיחותו הנוקשה נתרככה בעמדו על הסף ללוחתני, אך לא ביקשני לסור אליו עוד. מפי מאיר מימלר שמעתי, כי דיבר עלי טובות, אך עמו לבד לא באתי במגע עוד. נפגשתי עמו פעמים רבות ברחוב, בירכתינו לשלום, והוא כמו סטה לעברו, ולא נעצר כלל. ככה עבר זמן ממושך. באחד הימים הודיעה לי שוב בתו רוזה, כי אביה מבקשני לבוא אליו. הפעם קיבלני ממש בלבביות, כמו קודם עליו עוד חדש, שוחח עמי ארוכות. שאלני בפרטות על מהלך עבודתי בהוראה ובכתיבה, העיר הערותיו בהומור קל ובעצה טובה, ובאחרונה, דרך אגב, אמר לי, לשם מה קראני אליו: "הוא קיבל הומנה מאת הסופר בן אביגדור הידוע להשתתף בעתון החדש "הזמן". עתון יומי וירחון, העומד לצאת בקרוב בוילנא, והוא רואה איפוא חובה נעימה לו לצרף את הסיפורים שלי, שקראם מזמן, במשלוח כתביו אל המערכת, אלא שעלי להביאם אליו, יחד עם יתר הדברים, שהוספתי לכתוב, כדי שהוא יגיהם מקודם ויכשירם כראוי, בטרם ישלחם לתעודתם.

מלאתי בשמחה אחרי דבריו, ונעשיתי יוצא ונכנס בביתו. שעות רבות ישב עמי, והעביר קולמוסו על כתבי, ועשה זאת בנחת וברוגזה; כשמצא איזה ביטוי הולם ופסוק כהלכתו, הצטחק במתק לשון ובנשימה קלה: "יפה, יפה... כך, כך..." וכשנתקל בשיבוש ובפגם לשוני, התרגז: "היאך, צעירא, היאך אתה כותב... הרי זה לא עברית כלל וכלל..." וכשמצא פעם סידור בלשני, הצטחק במלוא קולו, ופנה אלי בלגלוג השנון: "האיך, צעירא, האיך אתה מבלבל את היוצרות... ברחוב, אני רואה אותך לעתים תכופות, אתה יודע להבדיל בין זכר לנקבה... יודע אתה היטב לחזר אחרי הבנות היפות... וכאן, כאן, בכתבך... אין אתה מקפיד כלל וכלל... זכר ונקבה שניהם כאחד שווים בעיניך... הייתכן?!"

יצאתי מפניו ברוח טובה, כשכתבי בידי, כדי להעתיקם לנקי, ולמסרם שנית לידו על מנת לשלחם למערכת "הזמן". שעות שלמות בלילה ישבתי והעתיקתי, וחרדתי על כל אות ומלה להעתיקן כראוי. כשגמרתי הכל, נחפזתי אל ביתו של יעקב פרנקל, ומסרתי לו ברטט את ההעתיקים. הוא ישב למולי, כדרכו, בנחת, עיין בכתבי וקרא, קרא בהם בחשאי ובקול, ואנוכי לא גרעתי עיני ממנו. ישבתי כנידון המחכה לפסק דינו, כשסיים, הרים פניו, הציץ בי בתמיהה וגיחך: "האיך, צעירא, אותיות כאלה?!" ליליפוטנים... אותיות של "טל ומטר"... העורכים ינקרו עיניהם לקראם... דפדף שוב בדפים, דפדף, עד הגיעו אל הדף האחרון, ופתאום פרץ בצחוק מכעז: "כה... כה... איזו חתימה?!" איזה אורך?!" ממש שם ספרדי ארוך, ארוך... צבי זבולון וויינברג... איזו אותיות?!" ואיזה גודל?!" כאן, בפנים, קטן, קטן, גמדים ממש!..." וכאן, בסיפא, גדול, גדול, ענק ממש, צבי זבולון וויינברג... התבייש לך, צעירא, הכך כותבים?!" לקחתי בבושת פנים את כתבי בחזרה, ישבתי שוב לילות שלימים להעתיקם מחדש, דקדקתי שיהיו מועתקים וערוכים כמתכונתם, בכתב ממוצע, לפי חזראת פרנקל, ואת שמי חתמתי בקיצור "צ.ו. וויינברג", באותיות קטנות, שלא ייבלט כל כך. הבאתי כל זה לפרנקל, ומסרתי לו, כשידי רעדו, הוא בדק את כתבי ברפרוף, הצליף עין על הכתב ועל חתימתי, והצטחק קלות, טפח לי על שכמי וריצה את פעלי.

יצאתי ממנו שמח וטוב לב, וכל אשר בי רנן בקרבי אך בדרך ובביתי כרסמוני

טפקותי, כדרכי: „שמא יימלך פרנקל בדעתו ולא ישלח את כתבי... ואם ישלחם, מי ישים שם, במערכת, לב להם... ואם יקראו, מי יודע, מה יהיה גורלם... עוד ישלחו לי חזרה“... ככה נתלבטתי בספקותי ונפשי נקוטה עלי. כעבור ימים אחדים נכנסה שוב רוזה, בתו של פרנקל, אל ביתנו, וביתה חבילה של כתבים צרורים למשלוח, ומכתבה של אביה, שפתחה אותו מתוך סקרנות בזהירות, וצחוקה מלא פיה, וכך בערך כתב פרנקל, בסיום מכתבו, אל בן אביגדור: „הלא ידועה לך דעתי על הספרות היפה שלנו, המפטמים בה את הקהל העברי, שהיא לידי בבחינת מותרות, ואין כל צורך בה, אלא מאחר שהקהל להוט אחריה, ואתם מוצאים בה עניין, הריני מצרף איפוא את סיפוריו של הסופר המתחיל צו. וויינברג, שמכל שורה ושורה מבצבץ כשרון רב, ותומר טוב הוא לפי הטעם שלכם“... מצאתי סיפוק רב בדבריו אלה של פרנקל, ודעתי נתקררה עלי והחברה בביתי התבדחה עלי ועל „כשרוני הרב“, שמצא בי פרנקל, וגרמו לי נחת רוח.

בביקורי הבאים אצל פרנקל, עשיתי את עצמי כלא יודע על מכתבו אל בן אביגדור, הבאתי לו למקרא כתבים חדשים, וכאשר שאלתיו, כמיתמם, אם שלח את סיפורי לבן אביגדור, ענני ברוגוז: „וכי מה חשבת, השארתי אותם בביתי? !... היש לי צורך בהם? !...“ — ולא יסף לדבר עמי עוד, קרא את כתבי החדשים, עבר עליהם בקולמוסו, ושפך עלי מלוא תרעומותיו: „לשם מה לכתוב בזלזול שכזה, בשגיאות שכאלה? !... למה לא תטרח, צעירא, ללמוד משהו יסודי ולכתוב כהלכה, הלא יש בך כשרון, יש? !...“ ולא אמרתי לו, שאני יושב שבעה נקיים על כל דבר שאני מוסר לו לקריאה, ידעתי, כי לא יאמין לי.

באחד הביקורים הללו מצאתי בביתו את מאיר מיחלר היושב ודן עמו על מחברת עבה, שמסר לו לקריאה, ופרנקל ביטל את מאמרו תכלית הביטול: „לא מצאתי בו שום דבר בעל ערך — אמר — העברית אמנם לא רעה... אבל חוץ מזה אין בו כלום“... — אבל ר' יעקב — טען מאיר מיחלר להגנתו — כאן, כאן... — והורה באצבעו על קטע אחד במיוחד, שנראה מאד בעיניו — גם פה, ר' יעקב, תאמר שאין כלום, גם פה? !... — סיים בתמיהה, ופניו אדמו.

— אבל, ר' מאיר, ר' מאיר — נענה אחריו יעקב פרנקל, בחקותו את קולו פעמיים — הנה שמת לפני דלי מיים, ומכניס לתוכו מלבגית סוכר, הימתק? !... הימתק? !... — וסיים דבריו בצחוק דוקר. פני מיחלר חפו, ואני הסיבותי עיני, שלא לראות בקלקלתו, ועזבתי מיד את החדר, כנחפו לדרכי.

איש בודד היה, מתהלך בדרכו ומזור לבני ביתו, אשתו היתה אדוקה מופרות, קשורה לבית הכנסת ומתפללת בכל יום, והוא הפשי בדעות, אפיקורוס, רגלו לא דרכה בבית תפילה, אף ביום הכיפורים. בנותיו משכילות פורחות, ודעתו לא נחה מהן. יום היה משכים קום, נכנס לבית התה הקרוב, עובר על העתונים ותורר הביתה, אוכל ארוחתו ומתיישב ליד שולחנו, ושעות על שעות יושב וקורא וכותב, רק לפנות ערב היה יוצא החוצה, מטייל, נטפל לפעמים אל יושבי קרנות, ובמעמדם היה מעביר תחת שוט לשונו אנשי העיריה, שנזאי נפשו, ובארסיות מיוחדת היה שופך מרי בוזו ולעגו על

„עלגי פראץף ועקומי גו“ אלה, בכינוייו החביבים עליו, להנאת השומעים, ופורש מהם לטיוליו שקוט ורגוע, כמי שמילא תפקידו כראוי.

אל טיוליו אלה גלוייתי לא פעם, כי לא היה נוח לי להטרידו הרבה בביתו, והיה מקבלני ברצון, ושיתו היה מפכה כמעין גובע, ודן באמרתו השנונה את אלופי עולם ואישי הרוח ברותחין. בייחוד היה רוגז ומתמרמר על פרישמן, שהעלה על נס את ניטשה ותירגם את דבריו: „משוגע זה, עקום המוח ופתלתול, ניוון זה של המאה התשע עשרה, הוא יורה דעה לנו?!... הוא איש המופת לנו?!...“ וסיים בעקיצה: „נתפסנו ליפה, יפיפיותו של יפה, ואילו יפיפיותו זו משוחה ברעל, ומשחיתתה כל חלקה טובה שלנו בספרות ובחיים“.

באותה השבתות יצאתי מבית הכנסת, בדרכי לביתי, פגשני פרנקל ועצרני, והיה כמצב־רוח מרומם, ונשא משאו על גוי ואדם כאחד, ודיבר רתת על המאמינים הנתעים לשוא, והטיח דברים בוטים על בית הכנסת והבאים להתפלל בתוכו, והכה בשבט פיו את אנשי המזרח והמערב כאחד, ופתאום הציץ בי והבחין במעמדי הרופף כלפיו, ומיד שינה טעמו והוסיף: „לא לך דברי אמורים... אתה נראה בעיני תם ומאמין אמיתי... לך איפוא בדרכך זה, ויהי אלוהים עמך... רק אלה... הסוחרים באמונה ובאלוהים כאחד... הם... שנואים עלי ולא אוכל שאת אותם ואמננתם כאחד...“

בכל הפגישות אהו נבוכותי, וכושתי לשאול אותו על גורל כתבי, בינתים התייצבתי לבדיקת הצבא ונשתחררתי, אך נתדבקתי שם במחלת האבעבועות ונחליתי מאוד, וירחים רבים הייתי אסור אל מיטתי; וכאשר החלמתי והתאוששתי וירדתי ממיטתי, ישבתי ועייגתי בסיפורים שנדפסו אז במקומות שונים, והשויתי את סיפורי אליהם, לא מצאתי שנופלים הם מאלה שקראתי, והשתוממתי על העיכוב שחל בהם. כתבתי איפוא מכתב אל פרנקל, ושאלתי אם קיבל איזו ידיעה בנוגע לכתבי, וענני בחריפות: „האין לך סבלנות? האומנם אתה חושב, ששם במערכת, אין להם עניינים אחרים, רק לטפל בכתביך?!... נדמתי ולא יספתי לשאלו עוד, נשאתי כאבי בחובי, והפקפוק בערכם של כתבי אכלני.“

עברו עוד שבועות אחדים, וכאשר יצאתי בפעם הראשונה החוצה, אחרי מחלתי הממושכת, בשבת בבוקר, נשען על מקלי, וכולי מפועם ומבוסס מהלם האוויר הצה, פגשני מכירי ובישרני, כי נדפס סיפורי הראשון ב„הזמן“, ואנוכי מיהרתי אל ביתו לראות הגליון המודפס, וכאשר הושיט לי מכירי את הגליון, טושטשה הכותרת נגד עיני (המערכת החליפה את סיפורי „הגנבה הראשונה“ בשם אחר „נסיון“) והתאדמתי, ודחיית את הגליון מפני, כי לא האמנתי שזהו סיפורי והנה הגביה מכירי את העתון, והשורות הראשונות נגלו בעין, והכרתי כי שלי הן, ומיד, נתבלבלתי, וגילה ורעדה אחזתני, וצנחתי על הכסא מרוב חולשה, ובבואי הביתה נאסרתי שוב אל מיטתי למעלה משבועיים.

מרוב מבוכה וחוסר אמונה בי, הריצתי מכתב אל מערכת „הזמן“, ושאלתי לגורל יתר הסיפורים שבידם, וסיימתי בערך כך: „והיה אם אינם ראויים לדפוס — יואילו להתזרם ויודיעוני סיבת פסילתם“, ומיד קיבלתי תשובה מאת אחד „דומשביצקי“, שהסיפור השני יבוא בקרוב בגליון שבת הבא, והשלישי, אם כי לא קרא עוד, הרי בטוח

שגם אותו ימצא כשר לפרסמו ב"הזמן". ועם זה הזמינני להשתתף בקביעות ב"הזמן". ושיבח את כושר הכתיבה שלי. מרוב התרגשות ותשישות הכוחות, לאחר מחלתי הממושכה, נחליתי שוב ונפלתי למשכב ימים מספר, וכשהחלמתי ויצאתי החוצה, סרתי אל בית פרנקל, והראיתי לו מכתבו של דומשביצקי, והוא פענח לי השם של הכותב, שהוא הסופר ברשדסקי, וקרא את מכתבו ישר והפוך, והשפיל ראשו ונאנח: "כך, כך... — גנח ואמר, כמדובר לעצמו — זהו... זהו... זה מה שנחוץ להם... לא דברי ספרות אמיתיים, כי אם מעשיות... מעשיות"... ולא הביט בי כמעט, והרגשתי מעין קנאה בריטונו זה החשאי, ובושתי לשהות במחיצתו של האיש, שגמל אתי חסד ועשה למעני הרבה, ואני כאילו נעשיתי מתחרה לו... נפרדתי ממנו בחפזה, ויצאתי מפניו בפחי נפש, וכליותי יסרוני...

מאז — מנעתי עצמי מפגישות יתירות עמו, וכאשר נפגשתי עמו לפרקים, באקראי, סבותי את השיחה על עניינים שונים, ובדברי ספרות לא נגעתי כלל, והוא גם הוא נמנע מלדבר על זה, כאילו חושש היה לפגוע בי, ולנגוע בכאבו.

בינתיים עורער מצבי החמרי באוגוסטוב וירד פלאים. הייתי מחוסר לחם ממש, אני ובני ביתי, ועשיתי מאמצים לעבור לעיר הפלך סובלק, ששם היו סיכויים רבים לסידורי. מרוב עיסוק ומשא ומתן בדבר ההעברה לסובלק, הונחתי פגישות רעים ולא ביקרתי איש. את פרנקל כמעט שלא ראיתי עוד. רק לפני צאתי נכנסתי אליו להיפרד ממנו, ונבהלתי למראהו. פניו הקודרים ועיניו הכבדות הטילו עלי אימים. הוא ישב למולי שחוח ומכונס בעצמו, והמעיט לדבר עמי. מיהרתי להיפרד ממנו בחמימות, והודיתי לו על כל הטוב שעשה עמדי, והוא הושיט לי ידו בקרירות, ואדישות קהה גלשה מפניו. יצאתי מביתו בכאב לב.

בסובלק נודעו לי פרטים יתירים עליו. הוא חלה במחלה, שלא עזבתה עוד. הזקנה והשכחה קפצו עליו בבת אחת, ודעתו נטשטשה. הוא התהלך קדורנית כל הימים, מצא מחסו בתנות התה הסמוכה לביתו, שתוק ועזוב וחבוי בפיתו ושקוע בעתונים שלפניו, וכשנשתפה קצת שפך בפני פוגשיו מרי ועמו על סדרי העולם ומלואו. ככה המשיך ימים על ימים, עד שנות מלחמת העולם הראשונה, שבא המוות ופרהו מכל צרותיו. תל-מונד תשכ"ה

חבורי יעקב פרנקל

- (1) "הירושה הטבעית" (וארשה תרנ"ט), הוצאת תושיה. בו מדובר על יסודותיה וחוקיה של הירושה וייחוסה אל היהדות והיהודים.
- (2) "גלילי ג." (וארשה תר"ס), הוצאת תושיה. תולדות חייו ופעולותיו המדעיות.
- (3) "ניקולאי קופרניקוס" (וארשה תר"ס), הוצאת תושיה. בו מסופר על תולדות חייו ופעולותיו המדעיות. תורגם ממקורות לועזיים בשנויים והוספות.
- (4) "תולדות היהודים", היסטוריה פופולארית לעם ולבני הנעורים. חבורו זה על ששת חלקיו (חיברם בתקופת התגוררותו בלודז') הוא גולת הכותרת בעבודתו הספרותית. הספר זכה בזמנו לתפוצה גדולה ונלמד בבתי הספר של עברית בעברית ובחדרים מתוקנים. יעקב פרנקל נעזר בעבודתו החשובה הזאת בספריהם של חוקרי תולדות ישראל בשפות לועזיות ובעברית. אולם בעניינים רבים הסתמך הוא על שקול דעתו, מנקודת ראות מיוחדת משלו. מבלי להשתעבד יותר מדי לדעת חכמים שקדמוהו (מדברי הקדמתו לספרו זה ח"א).
- חלק ראשון (הוצאת תושיה ווארשה, תרנ"ז) — מראשית ימי העם עד גלות בבל ; חלק שני (הוצאת תושיה, תרנ"ח) — מגלות בבל עד האחים הורקנוס ואריסטובלוס ; חלק שלישי (הוצאת תושיה, תרנ"ח) — מימות האחים הורקנוס ואריסטובלוס עד חורבן בית שני ; חלק רביעי (הוצאת תושיה, תרס"א) — מחורבן בית שני עד אחרי חתימת התלמוד ; חלק חמישי (הוצאת תושיה, תרס"ב) — מהתקופה שלאחר חתימת התלמוד עד לתקופת הרבנים ; חלק ששי (הוצאת תושיה, תרס"ח) — מתקופת גאוני בבל האחרונים עד לאחר הרדיפות בתקופת מסעי הצלב.
- (5) "מהו המוות" — מחקר בתורת החיים (אודיסה תרנ"ד).
- (6) "מסילת הברזל המצאתה והתפתחותה", ורשה תרפ"ג.
- (7) היהודים בלאדו, וארשה תרנ"ד.
8. תרגום של "תולדות האמונות והדעות" לא. מנזיס תרנ"ט—תרס"א.

מאמריו ב"הצפירה" :

1876, גל' 11, 12, 26—28, 34—35, 36—37, 43—44, 50.

1877, גל' 3—4, 7, 9—10, 18, 33—48.

1878, גל' 13—14, 16, 18, 48—49, 51.

1879, גל' 27—33, 35—34.

1882, גל' 12 ; 1884, גל' 2.